

Сергій Квіт

Національний університет „Києво-Могилянська академія”, Україна

smkvit@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9690-8827; <https://doi.org/10.31338/uw.9788323571469.28>

Обличчя і „прирослі” маски Віктора Петрова: скільки їх було?

Рецензія на: В. Брюховецький, *Віктор Петров у двобої з Левіафаном. Біографічні розвідки й літературознавчі констатації*, наук. ред. А. Пучков, Дух і Літера, Київ 2025, 592 с.

Viktor Petrov's Faces and "In-Grown" Masks: How Many Were There?

Abstract

A review of Viacheslav Briukhovetskyi's book *Viktor Petrov's Duel with the Leviathan: Biographical Investigations, Literary Conclusion* (Kyiv 2025).

Keywords: Viktor Petrov, Viacheslav Briukhovetskyi, review.

Поява у видавництві „Дух і літера” книги В'ячеслава Брюховецького *Віктор Петров у двобої з Левіафаном: Біографічні розвідки й літературознавчі констатації*¹ – важлива подія українського літературного життя, яка, втім, навряд чи набуде значного публічного звучання в теперішньому контексті повномасштабної війни та соціальних мереж. Читання подібних книжок вимагає не лише можливості у вільну хвилину переключатися в щільному інформаційному потоці з однієї теми на іншу, здатності читати уважно, але також відповідного історичного та іншого гуманітарного знання.

Насамперед, дуже непросто зорієнтуватися в жанрових особливостях цього тексту. Зважаючи на те, що автор пропонує нам монографію на тему інтелектуального феномену неокласика Віктора Петрова (Домонтовича, Бера), одного із засновників Мистецького Українського Руху (МУР), головного редактора

¹ В. Брюховецький, *Віктор Петров у двобої з Левіафаном Біографічні розвідки й літературознавчі констатації*, наук. ред. А. Пучков, Дух і Літера, Київ 2025.

журналу „Арка” (1947–1948)², автора праці *Українська інтелігенція – жертва більшовицького терору (1920–1940)* (1943–1944)³, прозових творів *Доктор Серафікус* (1929–1947)⁴ і *Без ґрунту* (1942)⁵, жанр видання може бути означений як метакритичне дослідження. Подібно Іван Фізер схарактеризував свою книжку, присвячену психолінгвістичній теорії літератури Олександра Потебні⁶. Це як критика про критику, чи комплексне пояснення ряду теорій, що переважається з історією ідей. Книга багато дає для розуміння самого автора, його уявлень і навіть емоцій, тобто дає нам можливість указати на есеїстичні риси праці В’ячеслава Брюховецького і навіть згадати про його журналістський досвід.

Автор буквально докопується до істини, використовуючи не лише науковий інструментарій. На тлі критичного ставлення до різних джерел, як архівних, так і здобутих через особисте спілкування, тут багато уможлидних припущень, інтуїтивних знахідок, несподіваних висновків, що також ґрунтуються на специфічному, співвідносному з математичними підходами, досвіді професійного шахіста, яким є Брюховецький. Окрім того, ця наукова монографія може бути представлена як детективна історія, навіть з художніми елементами, в якій один з героїв, Стас, виступає alter ego самого автора.

Слід зазначити, що така позірنا жанрова „розхристаність” дослідження зумовлюється авантюрою особистістю самого Віктора Петрова. Брюховецький шукає – і знаходить – відповідний стилістичний ключик для розуміння всього сплетіння таємниць, загадок і секретів, пов’язаних з Петровим, пропонуючи свої судження для розгляду, подекуди дискутуючи, іноді не наполягаючи, легко залишаючи деякі питання відкритими.

Важливо, що В’ячеслав Брюховецький не прикрашає і не замовчує нічого, що йому вдалося з’ясувати. Здається навіть, що він іноді з притиском перепитує своїх персонажів, деякого з яких доречніше було б назвати „фігурантами справи Петрова”, знаходячи прямі чи опосередковані підтвердження, або навпаки, спростування висловлених ними свідчень. Автор не виправдовує і не засуджує, не просто представляє наукові й літературні здобутки Віктора Петрова, а намагається уявити хід його думок, зрозуміти його як людину, що потрапила, разом

² Арка. Журнал літератури, мистецтва і критики: 1947–1948. Бібліографічний покажчик змісту, Національний університет „Києво-Могилянська академія”, Наукова бібліотека, Київ 2003, <https://surl.li/tsjgtx> [доступ: 10.10.2025].

³ В. П. Петров, *Українська інтелігенція – жертва більшовицького терору*, „Слово і Час”, 2010, № 10, с. 79–99, <https://surl.li/idmser> [доступ: 10.10.2025].

⁴ В. Петров, *Доктор Серафікус* [у:] Бібліотека української літератури, <https://www.ukrlib.com.ua/books/printitzip.php?tid=3233> [доступ: 10.10.2025].

⁵ В. Петров, *Без ґрунту* [у:] Бібліотека української літератури, https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=3232#google_vignette [доступ: 10.10.2025].

⁶ І. Фізер, *Психолінгвістична теорія літератури Олександра Потебні. Метакритичне дослідження*, Видавничий дім „KM Academia”, Київ 1993.

з усім своїм родинним і професійним оточенням, у надскладні історичні обставини тоталітарної російської комуністичної окупації.

Цей підхід близький до концепції „співрозуміння через співпереживання” німецького філософа Вільгельма Дільтея. В’ячеслав Брюховецький, як автор книги та вдумливий інтерпретатор Петрова, знаходить різні джерела, прискіпливо їх вивчає, зіставляє, спирається лише на ті, що заслуговують на довіру. Відкидає навіть власні потенційні наміри видати бажане за дійсне, щоб краще зрозуміти визначного інтелектуала Віктора Петрова й те, як він мислив і що відчував, а також аби створити цілісну картину його мотивацій і життєвих обставин, зрештою ідентифікувати його стиль. Згідно зі згаданою концепцією Дільтея, розуміти історію означає побачити її очима тих людей, які особисто були свідками або активними учасниками історичних подій. Не лише побачити, а й екзистенційно пережити її⁷.

Для розуміння кожного важливого біографічного епізоду з життя Віктора Петрова або запропонованого ним певного важливого теоретичного судження, В’ячеслав Брюховецький докладно і глибоко пояснює весь необхідний контекст. Так, наприклад, перший розділ під назвою *Рух до вершин як самозаглиблення в тишу*, присвячений „обширам творчої діяльності видатного українського вченого, талановитого письменника й літературно-мистецького критика Віктора Платоновича Петрова” (с. 7), дає нам уявлення про його міждисциплінарні та міжгалузеві зацікавлення.

Вони не випадкові, адже, за словами автора, „ніде Петров не почувався дилетантом” (с. 7): історія, філософія, література, археологія, мовознавство і навіть теологія, додають у свідомому, чи несвідомому намірі Віктора Петрова зрозуміти нову (або чергову?) апокаліптичну добу в Україні ХХ ст., пов’язану з тріумфом російського комунізму. Такий універсальний підхід давав можливість дивитися на історію, і навіть на походження українського народу, цілісно. Віктору Петрову належить термін „історіософія”, який він запропонував у середині 1940-х років на противагу концепту „теоретична історія” (с. 23). Серед іншого, ми знаходимо в нього свідчення впливів скіфської мови на сучасну українську мову.

Відтак, за словами В’ячеслава Брюховецького, „він був рішучим противником простолінійних еволюційних теорій розвитку людства” (с. 85). Петров пише про свою недовіру до слів „поступ, прогрес, еволюціонізм, ідеали добра й гуманістичної доброти” (с. 24), натомість схильний розглядати „кризи і катастрофи, криваві гострі злами історичних епох” (с. 25). Найвірогідніше, він був прихильником ідей універсальних ритмів цивілізаційної теорії свого сучасника Арнольда Тойнбі. Цілоком імовірно, на нього мав вплив колега по Українському Вільному Університету Дмитро Чижевський, тісно пов’язаний з німецькою філософською

⁷ С. Квіт, *В’ячеслав Медвідь [у:] Історія української літератури*: у 12 т., заг. ред. М. Жулинського, НАНУ, Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ, Наукова думка, Київ 2024, т. 12: *Література після 1991 року*, с. 413.

та філологічною традицією, який у 1948 році видав книжку *Культурно-історичні епохи*⁸.

Розробляючи в МУРі разом з Юрієм Шевельовим концепцію „великої літератури”, а також як письменник, Віктор Петров виступає яскравим українським модерністом. Брюховецький пише: „Автономність мистецтва, його самодостатність, якщо хочете, «мистецтво заради мистецтва» – ось що є провідними теоретико-літературними ідеями у цій площині” (с. 63). Поруч із тим, увага до контексту та нюансів, особливо на перетині різних культурних феноменів, де насправді немає „дрібниць”, бажання зрозуміти, в який спосіб одна доба приходить на зміну іншій, дозволяють нам також зарахувати його до постмодерністської критичної традиції, можливо, навіть до того, як вона вповні сформувалася. На це зокрема вказує Іван Фізер у статті *Український Фуко чи французький Петров? Разюча схожість двох історіософів*⁹.

Окремі розділи книги присвячені політичним перипетіям, дискусіям всередині української еміграції, також об’єктивним обставинам, справжнім намірам та реальним можливостям такого вправного учасника інтелектуальної шпигунської гри, яким був Віктор Петров. Деякі події розгортаються на вістрі зіткнення спецслужб СРСР та контррозвідки українського націоналістичного підпілля. З одного боку, Радянський Союз виходить з Другої світової війни сильним, як ніколи. З іншого, українці продовжують війну за незалежність усіма можливими засобами, щоб через 40 років нарешті повалити цю „тюрму народів”, Радянський Союз. Слід відзначити, що В’ячеслав Брюховецький виступає тут не лише в ролі автора і дослідника. Він сам є учасником боротьби за незалежність, тим, хто продовжував її уже наприкінці ХХ ст. як один із засновників Народного Руху України та автор його програмних документів.

Надзвичайно важливим для розуміння української підрадянської дійсності є розділ *Cherche la femme, або sexe-hôte*, пов’язаний зі створенням радянського пропагандистського міфу Миколи Щорса, з персональною участю Сталіна та використанням однойменного фільму Олександра Довженка про „українського Чапаєва”. Віктор Петров був долучений до цієї справи публікацією повісті *Щорс* (1936) під псевдонімом „А. Семьонов” (хоч така людина дійсно існувала). Призначений режимом „автор” був „колишнім начальником артилерії в дивізії Щорса” (с. 225), невдовзі розстріляним за сфабрикованою справою. У розділі описані епічні персонажі садистів типу Фруми Хайкіної, обставини погрому української інтелігенції, персонального виживання та вербування.

⁸ Д. Чижевський, *Культурно-історичні епохи*, Українська вільна академія наук, Авгсбург 1948, <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/25518/file.pdf> [доступ: 10.10.2025].

⁹ І. Фізер, *Український Фуко чи французький Петров? Разюча схожість двох історіософів*, „Наукові записки Києво-Могилянської академії”, 1999, т. 17: *Філологія*, <https://surl.lu/rbtbjq> [доступ: 10.10.2025].

Автор художньо представляє внутрішню комунікацію Віктора Петрова із самим собою на тлі київського ландшафту, з приводу того, що, власне, залишалося в ньому справжнього від колишнього неокласика й українського інтелектуала.

У розділі *Вистава одного „актора” в Нюрнбергу* йдеться про авторську реконструкцію, на підставі вивчення багатьох документів, нібито випадкової, але насправді добре спланованої Петровим зустрічі з Юрієм Яновським, який у 1946 році приїхав до Німеччини разом із радянською делегацією для участі в Нюрнберзькому процесі над лідерами нацистського режиму. Ми бачимо, що В’ячеслав Брюховецький, захоплений інтелектуальною історією життя героя свого „шпигунського роману”, як інтелектуальною літературною пригодою, також за відсутності власне архівної агентурної справи називає Петрова розвідником, не шпигуном. Хоч перше формулювання в українській мові, на відміну від негативного другого означення, як і від нейтрального англійського слова *spy*, має цілком позитивну конотацію. Тоді як Юрій Яновський був названий сексотом.

Петров обертається в українських емігрантських колах, зустрічаючись і вільно спілкуючись із Степаном Бандерою, Андрієм Мельником, Дмитром Донцовим, Євгеном Маланюком, Уласом Самчуком, Юрієм Шевельовим та ін., справляючи на них серйозне чи позитивне враження. Він навіть перебував в центрі подій українського громадського життя в Німеччині, передусім у Мюнхені та Баварії. Згідно з поширеною версією, Віктор Петров був примушений до співпраці з НКВС-МДБ-КДБ після нападу нацистської Німеччини на СРСР. У лютому 1942 року він переходить лінію фронту, здається у полон і зрештою з’являється на службі в армійському пропагандистському підрозділі вермахту. До його завдань, за різними версіями, могло входити чи то потрапляння в примарний українсько-німецький уряд, якщо такий був би створений, чи то навіть убивство Гітлера.

Благодушні евфемізми багатьох дослідників для характеристики постаті Віктора Петрова, на кшталт „Петров – загадковий розвідник, який дивом примудрявся зберігати свою творчу лабораторію самодостатньою та переважно ідеологічно незіпсованою” не виглядають вповні релевантними, враховуючи той факт, що він був радянським шпигуном, який вводив в оману своїх друзів і колег. Зокрема, достеменно невідомо, коли саме він був завербований і які завдання виконував. Мабуть, нікому б у ті часи не хотілося мати справу з таємним агентом НКВС-МДБ-КДБ. Тому незрозуміло, чому зараз можна ігнорувати такого роду обставини.

Автор книги кілька разів згадує вкрай негативні оцінки, що їх дає Петрову Ярослав Дашкевич – і не тільки. Відчувається, що вони турбують Брюховецького своєю безапеляційністю. Видатний інтелектуал, політв’язень і моральний авторитет, Дашкевич не визнає інтелектуальних заслуг „триголового” Петрова-Домонтовича-Бера (ще й принагідно Семьонова) з причини його співпраці з радянськими

спецслужбами, зокрема безпосередньо з Павлом Судоплатовим, який відіграв винятково злочинну роль у боротьбі проти українського визвольного руху.

Відповідаючи в одному з інтерв'ю на питання про українських колаборантів, Ярослав Дашкевич каже:

Не думаю, що так на цьому поприщі ми дуже вже виділяємося. Візьміть Другу світову війну – колаборанти були і у Франції, і в Хорватії, і в Норвегії... Тут річ в іншому – і на цьому мені хотілося б наголосити. У сучасній українській публіцистиці, навіть у наукових дослідженнях простежується небезпечна тенденція всепрошеного псевдодобералізму. Так пишуть, так проповідують. Скажімо, Віктор Петров був довголітнім співробітником ЧК (буває, що цього не кажуть і не пишуть), а все ж він – видатний український вчений та письменник. Так, наприклад, Микола Глушенко був тривалий час резидентом радянської розвідки в Парижі¹⁰, але він був і прекрасним українським художником. Цей перелік можна продовжувати і продовжувати, цитуючи імена „видатних” і „великих” секретних співробітників, колаборантів з ворогом, просто – христопродавців, для яких підшукують ті чи інші виправдання, визначаючи, водночас, їх вклад в українську науку, культуру чи Церкву. Ця тенденція має ще більш огидливий аспект. Ось бачите, які були і є українці: всюди – зрада, зрада, зрада. Такий це народ і такі його герої!¹¹

Повертаючись до постаті Віктора Петрова як літературного героя та об'єкту метакритичного дослідження В'ячеслава Брюховецького, для нас важливо відповісти на питання: чи взагалі відбувся згаданий у назві книги двобій з Левіафаном? Можемо ствердити, що так. Усе життя Петрова, включно з його шпигунською драмою, минуло у внутрішньому протистоянні російському комуністичному дискурсові. Цілком очевидно, що Віктор Петров не приймав радянської ідеології, співпрацював з режимом тільки з примусу. Одержуючи час від часу якісь нагоди, іноді абсолютно фантастичні, як у свій закордонний період Ді-Пі, можливість завершити й опублікувати наукові й літературні тексти, замислені в часи, коли він ще був ні від кого не залежним неокласиком.

Важливо, що Віктор Петров має на свій захист аргументи, які лежать у морально-етичній площині. Серед них – порятунок цілого народу караїмів. Він нібито зумів донести нацистам на спеціально організованій конференції, що караїмів не можна вважати євреями, що вплинуло на відмову німців від намірів їхнього фізичного винищення.

¹⁰ В'ячеслав Брюховецький згадує доволі кумедний епізод, пов'язаний зі зникненням з Парижу ще одного таємного агента НКВС-МДБ-КДБ Миколи Глушенка та пізнішого російськомовного листа до нього, нібито написаного Володимиром Винниченком у дружньому й ображеному тоні, який залишився не відправленим (с. 539–542).

¹¹ Я. Дашкевич, *Коли твориться держава, твориться і нація*, „Універсум”, 2008, 1–2 (171–172), <https://universum.lviv.ua/magazines/universum/2008/1/nacia.html> [доступ: 10.10.2025].

В'ячеслав Брюховецький працював над своєю фундаментальною і проникливою книгою, будучи президентом, згодом почесним президентом Національного університету „Києво-Могилянська академія”, також істориком і теоретиком літератури, який приділив значну увагу дослідженню творчості неокласиків, зокрема Миколи Зерова. Вона дає нам багато нового для розуміння постаті Віктора Петрова й української інтелектуальної історії ХХ ст., включно з раніше невідомими п'ятьма заключними розділами *Доктора Серафікуса* та повістю *Екегард*, поданими у додатках за архівними джерелами. Хоч ми розуміємо, що розмова про Віктора Петрова ще не завершена.